

Det grönögda monstret och dess offer

svartsjuketemat i *Othello* och *En vintersaga*

SVARTSJUKA HAR ANTAGLIGEN VARIT ett av mänsklighetens gissel så länge vi levit i varaktiga parrelationer. Misstanken som antingen kommer krypande gradvis eller slår ned som en blixtn från klar himmel och sedan är omöjligt att utplåna, grubblat över varför man själv inte längre duger och vad rivalen har som man själv saknar, det vanmäktiga ursinnet när man får, eller tror sig få sina farhågor bekräftade – allt detta är sig likt århundradena igenom. I det starkt patriarkala och ännu delvis feodala samhälle där Shakespeare levde och verkade tillkom för männen i samhällets övre skikt dessutom en praktisk, juridisk aspekt – vikten av att familjenamnet och egendomen skulle gå i arv i laga ordning. Och för detta var de, i en tid när genetiska faderskapsanalyser inte ens var påtänkta, helt utlämnade till att lita på kvinnorna, som av tradition ansågs ha starkare könsdrift och svagare karaktär än männen.

ETT BEPRÖVAT SÄTT ATT HANTERA det man fruktar är att skämta om det, och följdaktligen är svartsjuka äkta män vanliga som komiska figurer i äldre litteratur, Shakespeares pjäser inte helt undantagna. I t.ex. *De muntra fruarna i Windsor* inbjuds vi att ha roligt åt mr Fords misstänksamhet. Men i stort sett tycks Shakespeare ha varit plågsamt medveten om att svartsjuka inte är något att skratta åt. I ett antal av sonetterna beskrivs med det självupplevdas hela intensitet hur det känns "To play the watchman ever for thy sake: / For thee watch I whilst thou dost wake elsewhere / From me far off, with others all too near" (sonett 61). Helenas förtvivlan över att Demetrius föredrar barndomsvännen Hermia framför henne går som ett iskallt dimstråk genom den ljusa, trolska midsommarnatten och Don Johns illvilliga komplott för att få Claudio att tvivla på sin fästlös trohet är på vippen att vända den annars så

muntra stämningen i *Mycket väsen för ingenting* i tragedi.

I OTHELLO, troligen skriven 1603-1604, kretsar handlingen från början till slut kring svartsjuka. Svartsjuka är ett av Iagos motiv för att hata sina två närmast överordnade, Othello och Cassio, och genom att så svartsjukans frön i Othellos sinne och med infam skicklighet odla det som växer därur driver han honom att döda först sin hustru och därefter sig själv. Men Shakespeare är inte färdig med svartsjuketemat i och med *Othellos* blodiga upplösning. Han återvänder till det ungefär sju år senare i en av sina sista pjäser, *En vintersaga*. Likheterna i hur ämnet behandlas i de båda pjäserna är många, men olikheterna ännu fler:

OTHELLO BORDE PÅ ALLA SÄTT VARA ett lättare rov för svartsjukan än Leontes i *En vintersaga*. Även om hans duglighet gjort honom allmänt uppskattad och skänkt honom en stark position inom Venedigs krigsmakt torde han vara väl

medveten om det stigma hans hudfärg ger honom; att fördomarna ligger på lur tätt under ytan hos hans vita kollegor och att en och annan kallar honom "Thick-lips" etc. bakom hans rygg. Svärfaderns reaktion på hans och Desdemonas lönnliga bröllop räcker som påminnelse om detta. Desdemona är ung och lite naiv, och att hon så valdsamt förälskat sig i Othello att hon gift sig med honom bakom faderns rygg kan – enligt tidens synsätt – tolkas som att hon har anlag för att vara lättfotad, vilket den ofrivillige svärfadern noggrant inskärper i honom. Dessutom saknar Othello boklig bildning och träning i att föra sig i finare kretsar. Som han själv påpekar inför senaten (I.iii.81) har han sedan sjuårsåldern knappast vetat av annat än soldatlivet. Jämförelsen med en invandrargrabb som lyckats i boxarkarriären ligger nära till hands. Att han dessutom är betydligt äldre än Desdemona ger ytterligare grogrund för hans farhågor om att hon skall ha tröttnat på honom.

Edvard Munch. Svartsjuka. Litografi, 1896. Originalstorlek 46,5 X 56,5/7 cm. © Munch-Museet/Munch-Ellingsen gruppen/ BUS 2003.

LEONTES DÄREMOT HAR INGENTING som predisponerar honom för svartsjuka, utom möjligheten att han som regent har extra stor anledning att vaka över att hans barn verkligen är hans. Som omtyckt och oomstridd härskare är han så väletablerad i samhället som man gärna kan vara. Han är sedan åtskilliga år (sonen Mamillius ger intryck av att vara i fyra-femårsåldern) lyckligt gift med en sällsynt klok och mogen kvinna som aldrig sneglat åt någon annan.

TROTS ALLA DE FAKTORER som samverkar till att göra Othello sårbar måste Iago uppåda hela sin ansevärd förmåga att antyda, baktala och intrigera under skenhelighetens och den hycklade vänskapens mantel för att rubba hans tillit till sin unga hustru. Hos Leontes däremot slår svartsjukan till plötsligt och spontant, utlöst endast av Hermiones – av honom själv sanktionerade – otvungna vänskap med hans barn-domsvän Polixenes.

SYMPTOMEN SOM DE BÄGGE MÄNNEN uppvisar när svartsjukan väl slagit klorna i dem är däremot identiska och beskrivs i liknande ordalag; samma vanmäktiga förtvivlan och vrede som blockerar tankeförmågan och gör talet osammanhängande, samma paradoxala kombination av längtan efter visshet och önskan om att ha fått förbli ovetande, samma fåfänga försök att trösta sig med att den egna olyckan även drabbat otaliga andra, samma febriga trevande i pannan efter hanrejens horn. En kulturhistoriskt intressant detalj som också överensstämmer mellan pjäserna är att det i bägge fallen är hustruns och den andre mannens sätt att röra vid varandras händer som väcker makens misstankar. Även i *Romeo och Julia* är för övrigt händernas beröring ett centralt tema och steget mycket kort från händernas till läpparnas förening vid deras första möte. Handkontakt var uppenbarligen något starkt erotiskt laddat i renässansens England.

OTHELLO HAR SOM SAGT BARA en enkel soldatuppföstran i botten och saknar dessutom helt Leontes stödjande nätverk av kloka och balanserade rådgivare. Tvärtom är

hans ende förtrogne i själva verket den som anstiftat alltsammans och skickligt underblåser hans misstankar. Othellos reaktion blir, föga förvånande, att först med Iagos benägna bistånd skaffa fram ”bevis” och sedan ta till våld.

LEONTES BORDE HA HELT ANDRA förutsättningar att hantera situationen. Ändå är hans första åtgärd att beordra giftmord på den misstänkte rivalen. Han har ett tillräckligt tjockt lager av social fernissa för att inte på fläcken ta livet av sin höggravida hustru och barnet hon bär utan väljer i stället det åtminstone marginellt bättre alternativet att fängsla henne, skicka två sändebud till oraklet i Delphi för att utröna skuldfrågan och ställa hustrun inför rätta när de återvänder. Men till vad nytta, då han är så förblindad att han varken kan ta till sig hennes djupt imponerande försvarstal eller det friande orakel-svaret? Att både mor och dotter överlever och att han 16 år senare kan återförenas och försonas med dem är sannerligen inte hans förtjänst utan beror på de kloka människor som omger honom och leder honom rätt igen. Det förtjänar att påpekas att *En vintersaga* är pjäsen där kvinnorna står för rationalitet, behärskning och klokhet medan den manlige huvudpersonen fullkomligt sveps med av sina känslor och låter allt

förnuft fara. Och att detta skrevs i en tid när det betraktades som ett allmänt vedertaget medicinskt faktum att kvinnor, på grund av ångor som steg upp från livmodern och omtöcknade hjärnan, saknade full förmåga till rationellt tänkande. Hade det inte varit för Hermiones behärskning, sinnesstyrka och beredskap att förlåta i förening med Paulinas resoluta ingripande och envist uthålliga andliga vägledning (det är ingen tillfällighet att hennes namn är en kvinnlig variant av Paulus) hade *En vintersaga* också slutat i blodbad snarare än försoning.

Så blir det emellertid inte, och just förlåtelse och försoning är huvud-temat i Shakespeares två sista stora pjäser, *En vintersaga* och *Stormen*. Om detta ljusa slutackord bottnar i något självbiografiskt – och i så fall vad – lär vi aldrig få veta, men jag vill gärna tro det. Kanhända fick han mot slutet av sitt liv erfa att vi inte alltid och fullt ut straffas för våra överilade ord och handlingar utan ibland får en andra chans; inte för att vi förtjänar det utan tack vare medmänskligt stöd och det som är Hermiones och kanske också hela *Vintersagens* nyckelord – ”grace”.

Text: Anna Lejfält-Sahlén

Florizel och Perdita. Illustration av Sir John Gilbert R.A. i Howard Stauntons utgåva av Shakespeares samlade verk 1858-66